

Nem az én nem-képmásom!

A gondolkodástörvények két koncepciója a mai marxista filozófiában c. dolgozatomra (Magyar Filozófiai Szemle 1967/6. sz.) Szigetvári Sándor A gondolkodástörvények nem-képmás koncepciójáról c. cikkével (Uo. 1969/3. sz.) reflektálva a gondolkodástörvények nem-képmás koncepcióját és dolgozatom alapgondolatát bírálja, s feltárja állítólagos tévedésem okait és következményeit. Írására az alábbiakat kívánom megjegyezni.

1. A gondolkodástörvények nem-képmás koncepciójáról

Szigetvári szerint én mereven szétválasztom és szembeállítom a képmást és a nem-képmást, a képmásszerű és a nem-képmásszerű tükrözést, a gondolkodás tartalmát és formáját, kizárólag képmás jellegű érzéki képeket (észleleteket, képzeteket) és gondolati tartalmakat, valamint kizárólag nem-képmás jellegű gondolkodási formákat és törvényeket ismerek el, és így állíthatom, hogy a gondolkodás formái és törvényei nem a valóság képmásai, nem a valóság összefüggéseit tükrözik. Ráadásul a képmás fogalmát — mereven szembeállítva a nem-képmáséval — nem a dialektikus materializmus, hanem a naiv realizmus szellemében használom. (Szigetvári Sándor szerint ugyanis a naiv realizmus képviselői vallják, hogy a visszatükrözött tárgyak tulajdonságai és az érzékelésben létrejövő jegyek teljesen hasonlóak, illetve, hogy a tükörkép mechanikusan tükrözi a tárgyat.) Mentségemül azt tudja be, hogy a naiv realizmus nézetei hosszú időn keresztül uralkodtak, és „a mai marxista logikai irodalomban is találkozhatunk olyan felfogásokkal, amelyek a formális logika törvényeit az objektív valóság törvényei visszatükröződéseinek tekintik”. Cikke befejezéseként ezt írja: „Katona Péter a gondolkodás törvényeinek a naiv realista, csakis képmás jellegét valló álláspontot jogosan bírálja. E kritika azonban az egyik végtelennel — a gondolkodástörvények csakis képmás jellegét egyoldalúan hangsúlyozó nézettel — egy másik szélsőséges álláspontot, a csakis nem-képmás koncepciót állította szembe. Kifogásaink — amelyek a visszatükrözés képmás és nem-képmás egysége koncepciójából erednek — mindkét nézetet kritikával illetik, de úgy, hogy pozitív vonásaikat ugyanakkor elismerik.”

A velem kapcsolatba hozott „csakis nem-képmás koncepció” fentebbi ismertetése körül bajok vannak. Az a nem-képmás, amely Szigetvári Sándor cikkében szerepel, *nem az én nem-képmásom!* Annál is inkább, mivel *legalább* három „képmás” fogalom segítségével bírálja dolgozatomat. Ezek: *a)* a „képmás”, amit én „a naiv realizmus visszatükröződési elméletének megfelelően” használok; *b)* a dialektikus materializmus szellemében használandó „képmás”,

amely a képmás és a nem-képmás elszakíthatatlan egysége; és c) az a „képmás”, amely a képmás és a nem-képmás elszakíthatatlan egységében szerepel. (Ez utóbbi nyilván nem azonos az elsővel: az a dialektikus materializmus, amely „képmás” fogalmába belefoglalja a naív realizmus *nem-kívánatos* „képmás” fogalmát, alaposan lejárátja a dialektikát.) Ezeknek megfelelően három „nem-képmás” fogalomra kell gondolnunk.

Dolgozatomban a két alapvető koncepciót így különböztetem meg: „Az egyik szerint a gondolkodástörvény ugyanolyan értelemben képmás, mint a természettörvény gondolati képmása, a másik szerint pedig nem, hanem a gondolkodás sajátos „objektív” törvénye.” Továbbá: „A gondolkodástörvények képmás koncepciójának alapvető tétele: a gondolkodástörvény az objektív valóság törvényének visszatükröződése. Az objektív valóság itt a gondolkodáson kívüli valósággal azonos, a visszatükröződés pedig a gondolati képmással.” „A gondolkodástörvények képmás koncepciójának hívei szerint a gondolkodáson kívüli valóság törvényei és a gondolkodástörvények hasonlóak, megegyeznek, ám ugyanakkor nem is azonosak: az utóbbiak sajátosságát a képmás-természetük adja. Igazi viszonyuk az eredeti-képmás viszony . . . Nem nehéz észrevenni, hogy ez a felfogás tagadja a gondolkodás sajátos belső törvényeit. Valójában pedig a gondolkodáson kívüli valóság törvényei és a gondolkodástörvények nem egyeznek és az eredeti-képmás viszony értelmében sem hasonlóak. A képmás-jelleg ténylegesen nem a gondolkodástörvények sajátossága, hanem a törvények gondolati képmásáé.” És megkülönböztetem: a) a *törvényeket és gondolati képmásaikat*; b) a törvények három csoportját: a *gondolkodáson kívüli valóság — a természet és a társadalom — törvényeit* (amelyek nem törvényei a gondolkodásnak), a *gondolkodástörvényeket* (amelyek nem törvényei a gondolkodáson kívüli valóságnak) és a *valóság legáltalánosabb törvényeit* (amelyek egyaránt érvényesülnek a valóság mindhárom nagy területén: a természetben, a társadalomban és a gondolkodásban, a megismerésben); valamint a *törvények e három csoportjának gondolati képmásait*. Kiemelem, hogy a törvények elsődlegesek gondolati képmásaikhoz viszonyítva, a törvények gondolati képmásai pedig másodlagosak: bennük a törvények tükröződnek. A törvények három csoportjának *gondolati képmásai* úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a *képmás a képmáshoz*. Egyaránt a gondolkodás szférájába tartoznak és egyaránt másodlagosak. Különbözőségük alapja az, hogy különböző fajta törvényeket tükröznek.

Szigetvári Sándor bíráló cikkével kapcsolatban hangsúlyoznom kell, hogy *dolgozatomban* szerint a két koncepció között nem a tudati képmás naiv realista vagy dialektikus materialista értelmezése a választóvíz, hanem a gondolkodástörvények képmás, illetve nem-képmás természetének az elismerése; nem az, hogy a gondolkodástörvény mint tudati képmás mechanikusan vagy dialektikusan tükrözi-e a gondolkodáson kívüli valóság (a természet és a társadalom) törvényét, hanem az, hogy tudati képmás-e (ugyanolyan értelemben, mint a természettörvény gondolati képmása). A gondolkodástörvények képmás koncepciójának híveit — szemben Szigetvári véleményével — én nem azért bírálok, mert a gondolkodástörvényeket a naiv realizmus, a mechanikus materializmus szellemében tekintik képmásnak (ezt nem is állíthatnám róluk), hanem azért, mert szerintük e törvények a gondolkodáson kívüli valóság törvényeinek a gondolati képmásai.

A fentebb és a dolgozatomban mondottak alapján a gondolkodástörvények két koncepcióját szembe kell állítani egymással (ha úgy tetszik, akkor

mereven). Ezek *lényegük szerint* kizárják egymást. Vagy az egyiket, vagy a másikat kell elismernünk, és semmiképpen sem egy harmadikat, amely a kettő között vagy felett az igazit képviselné. A képmás és nem-képmás egységének Szigetvári által javasolt koncepciója sem egyéb, mint a képmás koncepció egyik változata. Álláspontja szerint ugyanis a gondolkodási forma vagy törvény az objektív — a gondolkodáson kívüli — valóság szubjektív képmása, az objektívnek a tükröződése az ember szubjektív tudatában.

Egyébként pedig a tudati, a gondolati képmás szerintem is az objektum szubjektív képmása. A gondolkodás formáit és törvényeit mégsem tekintem a gondolkodáson kívüli valóság képmásának. Ennek okáról részletesen írok dolgozatomban.

2. Állítólagos tévedésem okairól

Szigetvári Sándor szerint a gondolkodástörvények nem-képmás koncepciója éppúgy tévedés, mint a képmás koncepció. E tévedést elkerülhettem volna, ha *a)* a „képmás”-t nem a naív realizmus, ill. mechanikus materializmus szellemében használnom és nem állítom mereven szembe a „nem-képmás”-sal; ha *b)* a gondolkodási formák és törvények vizsgálatában figyelembe veszem a fejlődés elvét és a gyakorlat meghatározó szerepét.

a) A „képmás” és a „nem-képmás” kifejezések az én dolgozatomban nem azt jelentik, amit Szigetvári Sándor nekik tulajdonít. Erről 1. megjegyzésemben már szóltam, és arról is, hogy a velük kapcsolatos koncepciók kizárják egymást. A „képmás” naív realista, mechanikus materialista szellemben való használatának pedig igen kevés köze van a gondolkodástörvények képmás, ill. nem-képmás koncepciójához, mivel *a probléma nem az, hogy mechanikus képmás-e a gondolkodási forma vagy törvény, hanem az, hogy egyáltalában képmás-e.* Ez a probléma akkor is fennáll, ha kifejezetten utalok arra — ami egyébként „magától értetődik” —, hogy a képmást a dialektikus materializmus szellemében használnom mint az objektív valóság szubjektív tükröződését — igaz-e, hogy a gondolkodási törvény a gondolkodáson kívüli objektív valóság törvényének, tehát az objektívnek a szubjektív képmása? — igaz-e, hogy ugyanúgy van „eredetije” a gondolkodáson kívüli valóságban, mint pl. a természettörvény gondolati képmásának?

b) Dolgozatomban a gondolkodástörvények két koncepciójának elemzése közben a gondolkodástörvények eredetével és a gondolkodás formai oldalának a fejlődésével is foglalkozom, mégpedig azért, mert a képmás koncepció szempontjából a gondolkodástörvények képmás voltának tagadása a gondolkodáson kívüli valóságból való eredetük és objektív jellegük tagadásával azonosul.

A gondolkodástörvények eredetével kapcsolatban a következő tételeket konkrét példákon keresztül magyarázom. *A gondolkodás mint a tudat legfőbb komponense a tükröző tevékenység legfelsőbb foka.* A tükrözés az élőlények fejlettségi fokának megfelelően más és más. Kezdetben a tárgyak egyes tulajdonságai tükröződnek, majd maguk a tárgyak meghatározott szituációkban, legvégül — az emberi gondolkodás révén — a dolgok lényegi, szükségszerű és általános összefüggései. A gondolkodás csírái már a magasabb rendű állatoknál is megtalálhatók, bár ez a gondolkodás még csakis az anyagi tevékenységben történik. Az ember azonban a fogalmi gondolkodás alapján a dolgok és viszonyaik tudati képmásaival is végez műveleteket. *A tükröző tevékenység külön-*

bőző fejlettségű szakaszait alapvetően azonos formák, műveletek, törvények jellemzik. Az absztrahálás, az általánosítás, az analízis-szintézis stb. egyaránt jelen van (különböző szinten) a magasabb rendű állatok tükröző tevékenységében, az emberi érzékelésben és észlelésben, valamint az elvont gondolkodásban. *A gondolkodás kialakulásának legközelebbi és leglényegesebb alapja az anyagi tevékenység.* A tisztán elméleti tevékenység az anyagi tevékenységből nőtt ki. A munkaeszközökkel végzett célszerű és kollektív tevékenység — a g y a k o r l a t — során kialakult az érintkezés sajátos formája: a beszéd. A valóság tükrözésében túl kellett lépni az észlelések és a rajtuk alapuló emlékképek határát. A szó lehetővé, az egyre bonyolultabb munkafolyamat pedig szükségessé tette az észleletnek mint képmásnak a felbontását és az adott vonatkozásban lényeges elemek szintetizálását. Ez egyben a tükröző tevékenység műveleteinek vagy formáinak a fejlődését is jelentette. Az anyagi tevékenységből kilépő analízis-szintézis, az absztrahálás, az általánosítás egyre inkább ítéletek és fogalmak segítségével valósult meg. Kifejlődött a szóbeli-logikus emlékezés, a gondolatok megőrzése és felidézése. A beszéd lehetővé tette a gondolatok kicserélését, a tapasztalatok átadását. *A tükröző tevékenység formai oldala a dolgok tulajdonságainak és összefüggéseinek megfelelően alakult ki.* Mivel a tevékenység a dolgokra irányul, nem mondhat ellent a tulajdonságaiknak és összefüggéseiknek. Az anyagi tevékenység és a tükröző tevékenység összefüggése alapján az utóbbira jellemző formai oldal sem lehet ellentétben az anyagi dolgokkal. Az általánosítást és a differenciálást pl. a dolgokat jellemző azonosság-különbözőség viszony követelte meg: az általánosítást az ismétlődő és nagyjából azonos ingerek, a differenciálást pedig ezek különbözősége. Az ingerek azonossága és különbözősége esetén a tevékenység sikere az általánosítás és a differenciálás pontosságától is függ. Hasonlóképpen határozza meg az analízis-szintézist az egész-rész viszony. (Ez azonban nem jelenti a tükröző tevékenység formai oldalának képmás voltát. Pl. az általánosítás és a differenciálás mint formák, mint műveletek nem a dolgok azonosságának, ill. különbözőségének a képmásai: a dolgok azonosságát és különbözőségét tükröző fogalmaink tartalma nem azonos az általánosítást és a differenciálást tükröző fogalmaink tartalmával.) Mindez a gondolkodástörvények eredetére is vonatkozik. Elmondhatjuk: a tükröző tevékenység formai oldala a szervezet és a környezet egységében a gyakorlati-anyagi tevékenység során a dolgok tulajdonságainak és összefüggéseinek megfelelően alakult ki.

Dolgozatomban arra is rámutatok, hogy a gondolkodás formáinak és törvényeinek ismerete és egyéb ismeretek alapján az emberek a gondolkodás új „eljárásait” dolgozzák ki, a gondolatok újabb és újabb összefüggéseit tárják fel, amelyek elsődlegesen mint gondolati képmások alkotják gondolataik tartalmát és csak később kerülnek alkalmazásra. (Ezek szerint a gondolati forma nálam is „részesül” a gondolati tartalom képmás-természetéből!)

Mindez azt jelenti, hogy *téves az az állítás, miszerint akaratlanul is kétségbe vonom a gondolkodás formai oldalának fejlődését, illetve azt, hogy mai állapotából tovább fejlődhet, és az sem áll, hogy ezzel kapcsolatban alábecsülöm a gyakorlat meghatározó szerepét.*

Amikor Szigetvári Sándor állítólagos tévedésem egyik okát b)-ben találja, akkor hallgatólagosan azt is feltételezi, hogy a fejlődés elvének a gondolkodás formai oldalára történő alkalmazása ellentmond a gondolkodástörvények nem-képmás koncepciójának. Ezzel szemben az igazság az, hogy a képmás koncepció alapján még beszélnünk sem szabad komolyan a gondolkodás

formai oldalának fejlődéséről; mivel e felfogás értelmében a gondolkodásnak nincsenek sajátos, belső, 'objektív' formái és törvényei, e koncepció keretében ténylegesen nem a gondolkodási formák és törvények fejlődnek, hanem a gondolkodáson kívüli valóság formái és törvényei, valamint ezek tudati, gondolati képmásai.

Tévedésem okainál komolyabb problémát jelent számomra az, hogy egyáltalában tévedés-e a gondolkodástörvények nem-képmás koncepciója? Szerintem, *dolgozatom szerint* nem minősíthető tévedésnek. Ha igen, akkor szeretnék erről meggyőződni. Ezt illetően Szigetvári Sándor cikkéből csak azt olvashatom ki, hogy ő a gondolkodástörvények képmás koncepcióját vallja: A visszatükrözés képmás és nem-képmás egységének koncepciójában a „képmás” az *objektív valóság* képét, a „nem-képmás” pedig az objektív valóság *szubjektív* képét jelenti, és a gondolkodástörvények továbbra is a gondolkodáson kívüli valóság törvényeit tükrözik, a gondolkodáson kívüli valóság objektív törvényeinek szubjektív képmásai. Pl. a sokat emlegetett principium identitatis — mint az objektívnek a szubjektív képmása — továbbra is a dolgok viszonylagos állandóságát tükrözi olyan időtartamban, amely alatt „a dolgok viszonylagos stabilitása, nyugalma nem borul fel”. (Mellesleg szólva: szeretném tudni, hogy a principium identitatis helyett milyen *formális logikai* törvényt kell használni abban az esetben, amikor olyan dolgokról gondolkodunk, amelyek viszonylagos stabilitása, nyugalma felborul.)

3. *A dialektikus logika fundamentális elvének elutasításáról és a dialektikus logika tagadásáról*

Szigetvári Sándor szerint akaratlanul is tagadom a dialektikus logikát, mivel elutasítom azt a fundamentális elvet, amely közös a dialektikus logika különböző koncepcióiban, s tulajdonképpen azért bírálom e logika képviselőit, mert a gondolkodás formáit, törvényeit nem vallják csakis nem-képmás jellegűeknek.

Nem kerülheti el figyelmünket az, hogy cikkében Szigetvári a „csakis nem-képmás koncepció” elvével két elvet állít szembe: a „csakis képmás” és a „képmás és nem-képmás egysége” elvét; s szerinte az első híveit jogosan, a másikat viszont megalapozatlanul bírálom. Ámde mindkét elvet a dialektikus logika képviselői is vallják! Éspedig: az elsőt a cikkében szereplő V. I. Cserkeszov és P. V. Kopnyin, a másikat pedig Fogarasi Béla és Szigetvári Sándor. Abban igaza van, hogy a „csakis képmás” és a „képmás és nem-képmás egysége” koncepcióit (a „csakis nem-képmás” elvével szembeállítva) közös nevezőre lehet hozni, hiszen — így vagy úgy — mindkettő azt állítja, hogy a gondolkodástörvények a gondolkodáson kívüli valóság törvényeinek a képmásai. A dialektikus logika különböző koncepcióit azonban ez a fundamentális elv sem jellemzi. Az igazság az, hogy e koncepciók között lényeges eltérések vannak, és a gondolkodástörvények természetét is különbözőképpen, egymásnak ellentmondva értelmezik.

Íme, néhány dialektikus logikus álláspontja.

V. I. Cserkeszov szerint a dialektikus logika a dialektikával azonos, ez pedig az ismeretelmélettel. „Dialektika”, „ismeretelmélet” és „dialektikus logika” — ezek egy és ugyanazon tudomány különböző elnevezései. (V. I. Cserkeszov: *A materialista dialektika mint logika és ismeretelmélet*. 1962. Oroszul.) Így vélekedik P. V. Kopnyin is. (P. V. Kopnyin: *A dialektika mint logika*

1961. Oroszul.) *K. Bakradze* álláspontja: A dialektikus logika a marxizmus-leninizmus ismeretelmélete. Ilyen kérdésekkel foglalkozik: lehetséges-e megismerés, mi a megismerés, mi az igazság, mi az észlelés és a gondolkodás szerepe a megismerésben, mi a gyakorlat mint az igazságkritériuma. (K. Bakradze: *A tudománytalan és rosszindulatú kritika ellen. Voproszi Filozofii* 1956/2. sz.) *M. N. Alekszejev*: A dialektikus logika a gondolkodás dialektikáját és a dialektikus gondolkodást tanulmányozza; nem azonos a dialektikával, de az ismeretelmélettel sem. (M. N. Alekszejev: *A dialektikus logika*. 1960. Oroszul.) A *Filoszofszkaja Enciklopedija* a dialektikus logikát a dialektikus materializmussal azonosítja. (*Filoszofszkaja Enciklopedija*. 3. köt. 1964.) Továbbá: V. I. Cserkeszov szerint a *dialektikus logika ugyanolyan értelemben logika, mint a formális logika*; az előbbi magában foglalja, megszüntetve-megőrzi az utóbbit; vannak dialektikus és nem-dialektikus fogalmak és szillogizmusok. Ezt az álláspontot képviselte — bizonyos eltérésekkel — *Logika* c. munkájában Fogarasi Béla is. K. Bakradze és P. V. Kopnyin *tagadják a formális logika értelmében vett dialektikus logikát*. V. I. Cserkeszov, Fogarasi Béla és P. V. Kopnyin *a gondolkodástörvények képmás koncepcióját vallják*, K. Bakradze *a nem-képmás koncepció* híve, M. N. Alekszejev pedig *a kettő között ingadozik*. Hozzáteszem: a dialektikus logika valamennyi híve a marxizmus klasszikusaira hivatkozik.

Dolgozatomban kimutattam, hogy a gondolkodástörvények képmás koncepciójának hívei a formális logika értelmezése révén — a materialista dialektika jogainak megerősítésére irányuló szándékuk ellenére — a materialista dialektikával kerülnek szembe. Kimutattam, hogy a formális logika értelmében vett és ezt megszüntetve-megőrző dialektikus logika létrehozása *elvileg* lehetetlen. Figyelembe véve a dialektikus logika eltérő koncepcióit, joggal állítom: „a formális logika értelmében vett és azt megszüntetve-megőrző dialektikus logika tagadását ilyen körülmények között képtelenség a dialektikus logika tagadásának minősíteni”.

Tagadom-e a dialektikus logikát? Nem! Kandidátusi értekezésem téziseiben kiemelttem, hogy Lenin a „dialektikus logika” kifejezést a dialektikus materializmus értelmében használta, mint a valóság legáltalánosabb törvényeinek és kategóriáinak, valamint a megismerési folyamat általános törvényeinek, kategóriáinak és formáinak a tudományát. (Dr. Katona Péter: *A gondolkodástörvények értelmezése és a dialektikus materializmus*. 1965. Kandidátusi értekezés tézisei.) Ennek a dialektikus logikának a hívei közé tartozom, de azt is elismerem, hogy mást is lehet dialektikus logikán érteni.

4. Dolgozatom alap gondolatáról

Szigetvári Sándor írja: „Katona tanulmányának alap gondolata, hogy a marxista filozófia több alapvető problémájának megoldása, valamint a dialektikus logika tárgyának értelmezése elsősorban a gondolkodás törvényeiről kialakított koncepcióktól függ. E szerint a dialektikus materializmus kérdéseire tulajdonképpen egyetlenegy tudománynak — a formális logikának — egyetlen részterülete — a gondolkodástörvényekről szóló tanítása, mégpedig ennek is a nem-képmás koncepciója — ad választ. E felfogásnak a marxista filozófiának már a kialakulása is ellentmond. A marxista filozófia kialakulására — mint Engels megjegyezte — három nagy természettudományos eredmény — a sejtnek, az energia megmaradásának és átalakulásának, valamint az élővilágban végbemenő evolúciónak a felfedezése — gyakorolt döntő ha-

tást; Marx és Engels elsősorban a dialektikus materializmus alapvető tételeiből vontak le fontos tanulságokat a gondolkodás formái és törvényei természetéről, az a hatás viszont, amelyet a gondolkodástörvények értelmezése gyakorolt a marxista filozófia alapvető tételeire, már nem volt ugyanilyen jelentős.”

Egyszerűbben kifejezve: tanulmányomnak nemcsak a koncepciója, de az alapgondolata is téves, mivel túlbecsülöm a gondolkodástörvények koncepcióinak jelentőségét.

Nem értem egészen, hogy miért került ide a három nagy felfedezésnek a marxista filozófia kialakulására gyakorolt döntő hatása. Tény azonban, hogy a jelenlegi marxista irodalomban a gondolkodástörvények két koncepciója különböztethető meg. A nem-képmás koncepciót sem én fedeztem fel, és nem is akarok vele a dialektikus materializmusra döntő hatást gyakorolni. Én csak arra mutattam rá, hogy a marxista filozófia több alapvető problémájának megoldása a gondolkodástörvények értelmezésétől függ; a gondolkodástörvények eltérő koncepciói e problémák eltérő megoldásait sugalmazzák; kiemeltem a nem-képmás koncepciót, amelynek tudatos alkalmazása lehetővé teszi a szóban forgó problémák tényleges megoldását. *Ez az én dolgozatom alapgondolata.*

Végül megjegyzem, hogy a nem-képmás koncepció (másnak is nevezhetjük!) nem a formális logika egyetlen részterületéről szóló tanítás, hanem a gondolkodás formai oldalának koncepciója, amely igen szoros kapcsolatban van a filozófia alapkérdésére adott dialektikus materialista válasszal. Nemcsak a logika egyes művelői, hanem marxista pszichológusok és filozófusok is érvényesítik ezt a nézetet. (Bírált tanulmányomban erről részletesen írok.)

Katona Péter